

Milan Mihaljević
Staroslavenski institut, Zagreb

Jestno–niječna pitanja u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku

U članku se opisuje sintaksa jestno–niječnih pitanja u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku. U korpusu nema nultih pitanja, već su potvrđena samo čestična pitanja. Najčešća je upitna čestica *li* koja može uvoditi sve vrste pitanja. To znači da ne ovisi o čestici *li* hoće li pitanje biti obavijesno, retoričko, dubitativno, presumptivno itd. Autor pretpostavlja da je *li* enklitični upitni dopunjač koji pridružuje fokusno obilježje sintaktičkoj skupini koja se nalazi na položaju SpecCP. Ako je taj položaj prazan, tada se glagol iz I pomiče na mjesto dopunjača (ispred *li*) da bi mogao biti domaćica čestici *li*. Čestica *eda* uvodi obično retorička i dubitativna pitanja, a nešto rjeđe presumptivna i emotivno obojena pitanja koja izražavaju iznenađenost ili čuđenje. Upitne čestice mogu biti i pogodbeni veznici *ašće* i *ako* kao i rastavni veznici *ili* i *ali*. Pogodbeni veznici uvode najčešće zavisna pitanja, a rastavni veznici pitanja koja izražavaju neočekivanost, iznenađenost ili čuđenje. U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku pitanja mogu biti uvedena i česticom *da*. Ta čestica obično nije upitni dopunjač, već ima emotivnopojačnu ulogu. Pitanja kojima je na početku suprotni veznik *a* nisu posebna vrsta pitanja jer *a* u njima ima istu funkciju kao i u drugim tipovima rečenica.

---

1. UVOD

Istraživanje na kojem se temelji ovaj članak provedeno je na materijalu skupljenom za Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije koji se izrađuje u Staroslavenskom institutu u Zagrebu. U tom su materijalu potvrđene tri vrste pitanja: jestno–niječna, posebna (pronominalna) i alternativna. Nisam zabilježio primjere dopunskih i ječnih pitanja. Posebna su pitanja opisana u M. Mihaljević 1992. Ovdje ću opisati jestno–niječna pitanja.

Tri su karakteristična obilježja jestno–niječnih pitanja u slavenskim jezicima: upitna intonacija, osobiti poredak riječi (inverzija subjekta i glagola) ili posebne upitne čestice. Inverzija subjekta i glagola nije, kao u germanskim jezicima, sama po sebi dovoljan znak upitnosti, već uvijek mora biti praćena upitnom intonacijom da bi rečenica mogla biti interpretirana upitno. Tomu u po-

sljedku, jestno-niječna pitanja dijele se na nulta i čestična. Nulta su pitanja u korpusu vrlo rijetka.¹ To se može objasniti činjenicom da hrvatskologoljski tekstovi ne bilježe ni upitnike ni intonaciju pa čitatelj ne bi imao po čemu identificirati kao pitanja rečenice bez upitnih čestica. Ostaju nam dakle za opis samo čestična pitanja.

2. PITANJA UVEDENA ČESTICOM »LI«

U hrvatskom je crkvenoslavenskom jeziku, kao i u nekim drugim slavenskim jezicima, najčešća i najobičnija upitna čestica *li*. Ona može uvoditi i izravna

- (1) (a) Ti li esi c(êsa)ꙗ iūdêomꙗ? — Fg Nic (Pis f) 1d
(Tu es rex Judaeorum? — Ev. Nicod III, 1-2.)
- (b) Niktože li tebe osudi ženo? — Br VO 192c
(Nemo te condemnavit mulier?)
- (c) Se li estъ gradъ rekući? — Br VO 238a
- (2) (a) Imate li što snêdno sьdê? — M Vat4 113a
(Habetis hic aliquid quod manducetur? — L 24, 41)
- (b) Mniši li da mrtvi č(lovê)kꙗ paki živ' budet'? — C Par 199v
(Putasne mortuus homo rursum vivat?)
- (c) A vidite li kolъ strašъnъ estъ pьk'ľ? — Fg Vind 2a
- (d) Simune vidiši li ženu siü? — C Par 230r
(Vides hanc mulierem? — L 7, 44)
- (e) I r(e)če mi an'jl': Vidi li pavle? — C Oxf 3d
- (f) Vêste li da po dvêü dnu vazam' budetъ. — C Par 238r
(Scitis quia post biduum pascha fiet. — Mt 26, 1-2)

- 1 Pronašao sam samo jedan nepouzdan primjer.
(i) Ti li edin' priš'ľ'c' esi v' er(u)s(o)l(i)mê i nečul' esi bivših' v nem' v sie d'ni? — M Vat4 112a
(Tu solus peregrinus es in Hierusalem et non cognovisti quae facta sunt in illa his diebus. — L 24, 18)
Drugi dio te koordinirane strukture mogao bi biti nulto pitanje. Međutim, kao prvo, nije uopće sigurno je li to pitanje ili samo konstatacija. Čak se i latinski tekstovi međusobno razlikuju na tom mjestu jer neki označuju upitnik, a drugi ne. Kao drugo, i ako jest pitanje, onda je uklopljeno u koordiniranu strukturu s drugim pitanjem koje je jasno označeno česticom *li* kao upitna rečenica, pa se cijela složena rečenica može promatrati kao čestično pitanje. Nulta su pitanja i u kanonskom staroslavenskom izrazito rijetka tako da se mogu smatrati rubnom pojavom unutar jezične norme ako ne čak i pojavom koja izlazi izvan granica norme. Usporedi R. Večerka 1996.: 51.
- 2 Uz svaki primjer donosim kraticu kodeksa iz kojega je uzet i mjesto na kojemu se u kodeksu nalazi te latinski ili grčki paralelni tekst i oznaku odgovarajućega biblijskog mjesta. Podaci o kodeksima mogu se prema navedenoj kratlici pronaći u *Rječniku crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije 1: Uvod*. Staroslavenski zavod Hrvatskoga filološkog instituta, Zagreb 1991.: XXXI-XXXVI.

- (g) Hoćeš li razuměti êko aće v čl(o)věcê sьgrěšiši, pogibьь esi? — Br VO 188d
(Vis nosse, quia in hominem peccando peristi?)
- (h) Aće budet' .l. (=50) pravdnik' v gradě, pogubiš li e vkup? — Br VO 143b
(Si fuerint quinquaginta iusti in civitate, peribunt simul? — Gn 18, 24)
- (3) (a) Na me li g(ospo)je bolězanь i gněv' tvoi polagaeš? — Br Lab 178c
(b) Lěki na razboinika li izidoste na me s' oružiem' i z dr'kolami êti me? — Br VO 239c
(Tanquam ad latronem existis cum gladiis et fustibus comprehendere me. — Mt 26, 55)
- (c) Za to li stvorih te da pkli v živel bi? — C Grš 8v
- (d) Tako li otgovaraš arhierěü? — C Par 262r
(Sic respondes pontifici? — J 18, 21–22)
- (e) R(e)če imь pilatь: Krala li v(a)šega propnu? — C Par 264v
(Regem vestrum crucifigam? — J 19, 15–16)
- (f) Prorok li esi ti? — M Vat4 3a
(Propheta es tu? — J 1, 21)

i zavisna pitanja.

- (4) (a) G(ospod)ь s n(e)b(e)se priniče na s(i)ni č(lověč)ьskie viditi esu li mudri. — Reg Ben 14b
(Dominus de caelo prospexit super filios hominum ut videat si est intelligens, aut requires Deum. — Ps 13, 2)
- (b) Oče moi povei mi este li ča ulovili v gorah teh'. — C Žg 74v
- (c) O(tь)c' me biše poslal' viditi nih' zdravi li eso. — C Oxf 18b
- (d) I hoti ob'ěti i ocelivati brata svoego i opitati lüb'viü ako lüb'viü živ' e(stь) o(tь)cь ali pominaet li osipa. — C oxf 20d
(et interrogabit illum dicens: vivit pater tuus? Dicit ei denuo: Numquid adhuc Joseph habet in corde suo?)

Čestica *li* sama po sebi nema posebnoga leksičkoga značenja. Izvan rečenice ona je sasvim besmislena. Radi se dakle o funkcionalnoj kategoriji čija je uloga potpuno gramatikalizirana. Ona ponajprije izražava upitnost rečenice.³ S njom u svezi sintaktički je zanimljivo pitanje njezine kategorijalne pripadnosti i mjesta u rečenici. Zbog svoje enklitičke naravi, čestica *li* ne množe stajati samostalno, već se mora naslanjati na koju drugu punu (naglašenu) riječ. U (1) navedeni su primjeri u kojima je čestica *li* iza subjekta, u (2) su primjeri u kojima je ispred *li* glagol, a u (3) primjeri u kojima je ispred *li* neki drugi kon-

3 Vidi P. Restan 1972.: 29–30 i 124–125.

stituent: objekt, prijedložna skupina, adverb i sl. Jasno je dakle da ta čestica mora biti na tzv. drugom mjestu, ali pitanje je kako to drugo mjesto pobliže odrediti. Čini se da drugo mjesto treba odrediti kao drugo mjesto unutar užega CP (CP proper). Da čestica *li* ne može stajati iza konstituenta koji su u lijevom raspoređaju, pokazuju primjeri (2d) i (7f) u kojima ta čestica ne dolazi iza imenske skupine u vokativu koja je na početku rečenice. Da se ta čestica ne obazire na granice sintaktičkih skupina (već da može ulaziti u njih), pokazuju primjeri (3e) i (6i) i (6ii) u kojima je ta čestica iza prve riječi u imenskoj skupini. Ne iznenađuje pritom da čestica ne ulazi u prijedložnu skupinu kao u primjerima (3a) i (3c) jer prijedlozi nisu naglašeni. Zanimljiv je međutim primjer (3b) u kojemu je ispred prijedloga kao odrednik prilog *lêki*, a *li* svejedno nije neposredno iza njega, već iza cijele prijedložne skupine. Možda je to pokazatelj da prilog *lêki* nije naglašen. Izdvajam primjere

- (5) (a) Vsi prav(ь)dni i griš'ni zovut' li se ed'nim' glasom'? — C Oxf 1d
 (b) Umrši ot adama do togo dne ki su ot vika onogo v adi i družu umrv-
 ši bliz končine na edno li v(ьs)krsnu? — C Grš 12r

jer u njima ispred *li* u istoj surečenici dolaze dva konstituenta: koordinirana imenska skupina i još jedan konstituent.

Posebno sam izdvojio i primjere zanijekanih pitanja:

- (6) (a) Ne ruka li moê s̄tvori vsa si? — Fg Grš 3r
 (Nonne manus mea fecit haec omnia? — A 7, 50)
 (b) Ne sr(ьdь)ce li naü vzgaraše se v naü? — M Vat4 112b
 (Nonne cor nostrum ardens erat in nobis? — L 24, 32)
 (c) Ne oba li vь êmu vpadeta se? — M Vat4 133c
 (Nonne ambo in foveam cadunt? — L 6, 39)
 (d) Ne ti li g(ospod)i moi c(êsa)ru priseglь esi mnê rabê tvoei? — Br VO
 321a
 (Nonne tu, domine mi rex, iurasti mihi ancillae tuae? — 3Rg 1, 13)
- (7) (a) Ne vidiši li êko krotostь b(o)žie na pokaênie e(stь)? — Reg Ben 3a
 (b) Ne posla li mani an'j(e)lь česo? — C Žg 39v
 (c) Nest li to sin osipov i mati ego mariê? — C Tk 91r
 (d) Ne viši li da vlast' imamь propeti te i vlastь imam' pustiti te? — C
 Par 264v
 (Nescis quia potestatem habeo crucifigere te, et potestate habeo di-
 mittere te? — J 19, 9–10)
 (e) Ne vêsi li êko ti esi okan'ni i mali i niči i slêpь i nag'? — Br VO
 267c
 (et nescis quia tu es miser, et miserabilis, et pauper, et caecus, et
 nudus. — Ap 3, 17)
 (f) Brate nisi li slišalь toga č(lovê)ka ča činaše? — C Bč 36r

- (8) (a) Mnê li ne govoriši? — C Par 264v
(Mihi non loqueris? — J 19, 9–10)
- (b) Ničêe li ne otgovaraeši k' simb? — C Par 241v
(Nihil respondes ad ea? — Mt 26, 62)
- (c) Ne prêbyvaüçee li tvoe bê? — Fg Grš 1r
(None manens tibi manebat? — A 5, 4)
- (d) Ne tako li podobaše postradati h(ръst)u i vniti v slavu svoü? — M Vat4 112a
(Nonne haec oportuit pati Christu, et ita intrare in gloriam suam? — L 24, 26)
- (e) Ne dobrê li mi g(lago)lemь êko samaranin esi i bêsbь imaši? — Br VO 211cd
(Nonne bene dicimus nos, quia Samaritanus es tu, et demonium habes?)
- (f) Ne dovolê li bi osipu ob'last' moü imiti a sada me vshote lišiti muža moego? — C Oxf 19c
(Neque suffecit illi auctoritas atque potestas totius domus meae, quin et a viro meo separare me conatus est?)
- (g) Tako li ne more edanь časь pob'diti sbь m'novь? — C Par 240r
(Sic non potuistis una hora vigilare mecum? — Mt 26, 40)

Iz primjera (6) — (8) vidljivo je da, kada je negacija *ne* na početku rečenice, *li* obično ne dolazi neposredno iza nje, već među njima bude koja druga (naglašena) riječ. U (6) to je riječ koja je subjekt, u (7) glagol, a u (8) neki drugi konstituent. Ipak, zabilježio sam i nekoliko primjera u kojima je *li* neposredno iza *ne* na početku rečenice:

- (9) (a) Ne li êk(o) mliko iz'muzal me esi i êko sirь v'siril me esi? — Rit Klim 99r
(Nonne sicut lac mulsisti me, et sicut caseum me coagulasti? — Job 10, 10)
- (b) Ne li ti b(ož)e ki otrinul' si nasb? — C Par 97v
(Nonne tu, Deus, qui repulisti nos? — Ps 107, 12–13)
- (c) Ne li ê vidêh' te vbь vr'tê š nimь? — C Par 262v
(Nonne ego te vidi in horto cum illo? — J 18, 26–27)
- (d) Ne li ne az' g(ospod)ь i nêst' inь kromê mene? — Br VO 36a
(Numquid non ego Dominus, et non est ultra Deus absque me? — Is 45, 20–21)

Kako je vidljivo iz navedenih primjera, takvi se slučajevi pojavljuju najčešće kao prijevod latinskoga *nonne* (grč. οὐ χί). Osobito je zanimljiv primjer (9d) gdje je u latinskom *numquid non*, a u crkvenoslavenskom se negacija *ne* po-

navlja dva puta. Ponavljanje se negacije može tumačiti dvojako: 1. može se naprosto proglasiti pisarskom pogreškom ili 2. za prevoditelja je *ne li* složena čestica koja odgovara latinskomu *numquid*, pa je za latinsko *non* dodao drugo *ne*. Drugo mi se objašnjenje čini vjerojatnijim. Ono pokazuje da je i u primjerima (9a–c) *ne li* vjerojatno bilo shvaćeno kao jedinstvena čestica i da stoga između *ne* i *li* ne dolazi bilo koja druga riječ kao u primjerima (6) — (8)⁴. Primjerima (9) valja najvjerojatnije pribrojiti i primjer (10).⁵

- (10) Ni li ti boiši se b(og)a êko v tomžde osueni esi? — M Vat4 86b
(Neque tu times Deum, quod in eadem damnatione es? — L 23, 40)

To je jedini zabilježeni primjer sveze *ni+li* u korpusu.⁶ Na istome mjestu Novakov misal (87a), Ročki misal (73c) i Hrvojev misal (80a) imaju *ne li ti*, a Ljubljanski misal (76d) *ne ti li*. Zanimljivo je to mjesto i u pariškome zborniku Slavo 73 koje je navedeno u (11).

- (11) Ni ti boiši se b(og)a ča v' tome osužen'i esi? — C Par 260r

Očigledno je to prijevod prema latinskome gdje je *neque* prevedeno samo sa *ni*, a *quod* sa *ča*. To je u korpusu jedini primjer pitanja koje je uvedeno samo česticom *ni*.

Zanimljiv je i primjer

- (12) I aće privedete hromo ili nedužno, to ne zlo li? — Br VO 462b
(Si afferatis caecum ad immolandum, nonne malum est? — Ma 1, 8)

u kojemu je pitanje apodoza pogodbe jer u njemu *li* nije neposredno iza zamjenice *to* na početku apodoze, već je na kraju.⁷

Pitanje sintaktičkoga položaja i kategorijalne pripadnosti upitne čestice *li* u različitim slavenskim jezicima privuklo je posljednjih godina pozornost mnogih slavista.⁸ Većina istraživača pretpostavlja da je *li* enklitični upitni dopunjač koji pridružuje fokusno obilježje sintaktičkoj skupini ispred sebe. Ako se na položaju rečeničnoga odrednika (SpecCP) nalazi kakva imenska ili prijedložna sku-

4 Usporedi upitnu česticu *neli* u suvremenom makedonskom jeziku.

5 Vidi P. Restan 1972.: 607.

6 Zabilježio sam doduše još i primjer

(i) Ni li učinil' koga zn(a)m(e)nié pred' nami? — C Bč 36r

ali *ni* u njemu nije obična čestica *ni*, već čakavski, kontrahirani oblik negiranoga glagola *biti*: *nije*. Taj je oblik dobiven uobičajenim kontrakcijskim pravilom Vje→V (V=samoglasnik), a zabilježen je i u drugim primjerima. Na primjer:

(ii) Ni edin **ni** toliko g'rišan' v' sem' věcé. — C Par 149v

7 Više o odnosu negacije i čestice *li* u hrvatskom crkvenoslavenskom vidi u M. Mihaljević 1997.

8 Usporedi M.–L. Rivero 1993., C. Rudin 1993., 1997., T. Holloway King 1994., C. Rudin & T. H. King & R. Izvorski 1995., C. Rudin & C. Kramer 1995., R. Izvorski & T. H. King & C. Rudin 1997., M. Mihaljević 1997. itd.

pina, ona je fokus pitanja, ali ujedno i domaćica čestici *li* koja zbog svoje enklitične naravi ne može stajati samostalno na početku rečenice. Ako je položaj rečeničnoga odrednika prazan, tada se glagol iz I (pomoćni ili glavni) pomiče na mjesto dopunjača (ispred *li*) da bi mogao biti domaćica čestici *li*. Sve rečeno vrijedi i za hrvatski crkvenoslavenski, pa ću stoga i ja pretpostaviti da je upitna čestica *li* i u hrvatskom crkvenoslavenskom dopunjač koji skupini ispred sebe pridružuje fokusno obilježje.⁹ U primjerima (1) u fokusu pitanja je subjekt, u (3e–f) objekt, u (3a–d) prijedložne skupine ili prilozi, a u (2) je mjesto odrednika ostalo prazno pa je na položaj dopunjača ispred *li* pomaknut glagol. Komentar zahtijevaju primjeri (5). Koordinirana je imenska skupina i u (5a) i u (5b) tema diskursa. Primjer (5a) mogao bi se tumačiti dvojako. Prema prvome tumačenju koordinirana je skupina na položaju rečeničnoga odrednika, što je normalan položaj za temu u rečenicama koje ne sadrže česticu *li*. Zbog nekoga za hrvatski crkvenoslavenski jezik specifičnoga ograničenja čestica *li* ne može ulaziti u koordiniranu strukturu niti se nasloniti neposredno na nju kao cjelinu¹⁰ pa, da *li* ne bi ostalo bez domaćice, na položaj dopunjača mora biti pomaknut glagol koji podržava *li*. Prema drugom tumačenju tema u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku nije na položaju rečeničnoga odrednika, već je dodana rečenici kao cjelini (dodatak od CP)¹¹ pa je mjesto odrednika slobodno, a kako pokazuju i primjeri (2d) i (7f) čestica *li* (kao vjerojatno ni druge enklitike) ne može izlaziti izvan užega CP i stoga bi, ako se glagol ne bi pomaknuo na položaj dopunjača ostala bez domaćice. Da je vjerojatno točno drugo tumačenje, pokazuje primjer (5b) u kojemu između koordinirane imenske skupine koja je tema diskursa i čestice *li* nije glagol, već prijedložna skupina *na edno* koja je fokus pitanja i vjerojatno je na položaju rečeničnoga odrednika (jer se ne može pretpostaviti da je operacijom head–movement pridružena čestici *li* na položaju dopunjača). Takvo je objašnjenje prihvatljivije i stoga što ne pretpostavlja ad hoc ograničenje da čestica *li* ne može ulaziti u koordinirane strukture, već samo neovisno potrebno ograničenje da ne može izlaziti izvan užega CP.

Budući da *li* može uvoditi i obavijesna i retorička i presumptivna i dubitativna i admirativna i druga emotivno obojena pitanja, znači da ne ovisi o čestici *li* hoće li pitanje biti čisto obavijesno ili ne, već o drugim činiteljima; između ostaloga i o poretku (drugih) konstituenata. Drugim riječima red riječi u pitanjima ima pragmatičku ulogu. U čisto obavijesnim pitanjima u pitanju je cijela rečenica, tj. pita se samo je li propozicija koju ona izražava istinita ili ne. Pitanje je jednako očekivan (ne očekivan) i jestan i niječan odgovor. Cijela se

9 U tome je hrvatski crkvenoslavenski sličan bugarskomu i ruskomu i razlikuje se od suvremenoga hrvatskoga jezika gdje ispred *li* može stajati samo glagol. Usporedi M. Mihaljević 1995.

10 U tom se slučaju čestica *li* stapa u jednu fonetsku riječ sa zadnjom riječju u koordinaciji, a to znači da time automatski ulazi u koordiniranu strukturu. Drugim riječima, dodatak »niti se nasloniti neposredno na nju kao cjelinu« možda uopće nije potreban. Budući da se *li* ne može nadovezati na koordiniranu skupinu, ne može joj pridružiti ni obilježje fokusa i tada se ona interpretira normalno kao tema, a ne kao fokus.

11 To znači da je tematizacija u hrvatskom crkvenoslavenskom slična tematizaciji u bugarskom gdje je dodatak (adjunkt) od CP također tematski položaj (topic position). Usporedi C. Rudin 1991.

rečenica pita tako da se u fokus pitanja stavi najvažniji njezin konstituent, a to je predikat (glagol). Među navedenim pitanjima samo primjeri (2) mogu biti čista obavijesna pitanja jer je samo kod njih glagol u fokusu.¹² U svim je drugim primjerima fokus pitanja na nekom drugom konstituentu i stoga ona ne mogu biti neutralna, čisto obavijesna pitanja. Ona se ne mogu interpretirati kao »Je li p istinito ili nije?«, već kao »Je li p istinito ili nije za x?« ili, ako u interpretaciji nema onoga »za x«, za njih nisu jednako očekivana oba odgovora, već se jednomu daje prednost. Ona osim toga mogu izricati i emotivan pitateljev stav prema pretpostavljenom odgovoru, tj. mogu izražavati njegovo iznenađenje, čuđenje, nevjericu, neodobravanje i sl. Valja napomenuti da zanijekana pitanja ne mogu biti čisto obavijesna pitanja bez obzira na redosljed drugih konstituenata. Uzmimo na primjer pitanje (7b) u kojemu Adam pita svojega sina Seta koji se vratio kući. Ono je, čini mi se, od svih primjera najbliže čistom obavijesnom pitanju jer Adam doista traži od sina obavijest o tome je li mu što andeo poslao ili nije. Dakle, on ne zna hoće li odgovor biti potvrđan ili niječan, ali čim je uporabio negaciju, pitanje postaje presumptivno jer Adam pretpostavlja da mu je nešto poslano, tj. očekuje potvrđan odgovor.

Čestica *li* pojavljuje se i u posebnim pitanjima gdje obično dolazi neposredno iza upitne riječi.

(13) Čto li ti govoriši? — C Žg 104r/ 15–17.

(14) Koe bo pričestie estъ pravdê k' bezakoniü? Kaê li obćina svêtu k' t'mê?
— Br VO 155d/5–10

(Quae enim participatio iustitiae cum iniquitate? Aut quae societas luci ad tenebras? — 2C 6, 14)

(15) Agapit reče k mladomu detiću: Gdo ti ime moe poveda? Kako li me znaeši? — C Tk 85v/ 20–24

U takvim slučajevima čestica *li* ima adjunktivno značenje i stoga se najčešće pojavljuje u primjerima gdje se niže više pitanja jedno za drugim, a uloga je te čestice upravo signaliziranje toga nadovezivanja.

3. PITANJA UVEDENA ČESTICOM »EDA«

Crkvenoslavenska pitanja s česticom *li* u pravilu odgovaraju pitanjima bez upitne čestice (nultim pitanjima) u grčkom i latinskom jeziku. Nasuprot tomu, čestica *eda* redovito je prijevod grčkoga μή(τι) i latinskoga *numquid*. Toj čestici nije svojstveno da uvodi čista obavijesna pitanja. Zabilježio sam samo dva takva primjera u korpusu.

12 Ali ne moraju biti, jer to ovisi i o drugim jezičnim i izvanjezičnim činiteljima.

- (16) (a) G(lago)la že imь i(su)sь: Dêti, eda što snêdno imate? — M Vat4 114a
(Pueri: numquid pulmentarium habetis? — J 21, 5)¹³
- (b) I egda g(lago)lahu meii soboii i srête i et(e)рь meêš' ihь i uprosiše i:
Eda si vidilь nikogo muža rimlanina pelegrina? — Br N2 421b
(... quem interrogant: Vidisti aliquem virum peregrinum romanum?)

Čestica *eda* uvodi najčešće retorička i dubitativna pitanja, a nešto rjede presumptivna i emotivno obojena pitanja koja izražavaju iznenađenost (neočekivanost) ili čuđenje pitatelja.¹⁴

- (17) (a) Otveća pilat' i reče emu: Eda az' židovin' esm' rod' tvoi? — M Vat4 91b
(Numquid ego Judaeus sum? — J 18, 33-35)
- (b) Aće otpustit'ь mužь ženu svoü i otšadši ot' nego poimet'ь muža inogo, eda vratit'ь se k nemu opet'ь? — Br VO 221c
(... numquid revertetur ad eam ultra? — Jr 3, 1)
- (c) Eda vzobitaete vi s(a)mi v srêdi z(e)mle? — Br Bar 80d
(Numquid habitabitis vos soli in medio terrae? — Is 5, 8)
- (d) Eda možet' slêp' slêpa voditi? — M Vat4 133b
(Numquid potest cecus cecum ducere? — L 6, 39)
- (e) Slovo nepr(a)vdno postaviše na me eda ki spit'ь ne priložit' vskr'snuti? — C Par 39r
(Numquid, qui dormit, non adjiciet, ut resurgit? — Ps 40, 8-10)
- (f) Se g(lago)let' g(ospod)ь: Eda ne otvoreno otkril' esm' v domu o(т)ьca tvoego egda bêše v' eüptê v domu paraonovê? — Br VO 313c
(Numquid non aperte revelatus sum domni patris tui, cum essent in Aegypto in domo Pharaonis? — 1Rg 2, 27)
- (g) Eda tako est' počenie eže az' izvolih' črêšь d(ь)нь umučiti č(lovê)ku d(u)šu svoü? — M Vat4 27d
(Numquid tale est ieiunium,... — Is 58, 5)
- (h) Eda vam' malo est' trud' daêti č(lovê)kom' êko truždilivi este i b(og)u moemu? — M Vat4 3d
(Numquid parum vobis est molestos esse hominibus... — Is 7, 13)

13 O tom primjeru vidi P. Restan 1972.: 608, bilješka 3. Paralelno mjesto u Misalu kneza Novaka (113c) glasi: *Dêti imate li što snêd'no sadê?* Slično ima i Hrvojev misal (101c): *Diti imate što snid'no sadê?*, a Ročki (96c) i Ljubljanski misal (94c) slažu se s vatikanskim Ilirico 4.

14 Zanimljiv je glede toga primjer (18b). Budući da neposredno iza pitanja slijedi potvrđan odgovor, reklo bi se da je pitanje presumptivno. S druge strane, Juda pita isto pitanje kao i svi apostoli zato da bi se sakrio, tj. da ne bi otkrio svoje namjere, i stoga vjerojatno očekuje isti (negativan) odgovor kao i svi drugi. S toga je motrišta onda pitanje dubitativno. Dilema o tome je li pitanje doista presumptivno ili dubitativno može se riješiti samo ako se riješi problem je li Juda vjerovao u to da je Isus sin Božji ili nije i je li znao da će mu dati potvrđan odgovor na njegovo pitanje.

- (i) O(тb)ci vaši kadê sutb i pr(o)roci eda vь v(ê)кb poživutb? — Br VO 460b
(Patres vestri ubi sunt? Et prophetae numquid in sempiternum vivent? — Zch 1, 5)
- (j) Eda az' straž' esm' bratu moemu? — Br VO 129c
(Numquid custos fratris mei sum ego? — Gn 4, 9)¹⁵
- (k) Rode krivi i prevraćeni se li vzdaeši g(ospode)vê pl'če smamni i bez'um'ni, eda ne sa e(stb) o(тb)cb tvoi ki steža te i stvori i sьzda te? — C Par 130v
(Numquid non ipse est pater tuus, qui possedit te, et fecit et creavit te? — Dt 32, 5-6)
- (l) G(lago)lii ubo: Eda sьgrêšiše da [se?] padutb? — Fg Apost 1a
(Dico ergo: Numquid sic offenderunt ut caderent? — R 11, 11)
- (18) (a) I skr'beće zêlo naćeše g(lago)lati kьždo ihb: Eda az' esm' g(ospod)i? — M Vat4 74a
(Numquid ego sum, Domine? — Mt 26, 22)
- (b) Otvêcav že iüda prêdavi ego reče: Eda az' esm' rav'vi? — M Vat4 74a
(Numquid ego sum rabbi? — Mt 26, 25)
- (c) Eda ê? — C Par 248r
(Numquid ego? — Mc 14, 17-19)
- (d) Eda ti boli esi o(тb)ca našego avraama iže umrê? — M Kuk 1b
(Numquid tu maior es patre nostro Abraham: qui mortuus est? — J 8, 53)
- (e) Kako možet' č(lovê)кb roditi se star' si? Eda možet' vьspet' v črêvo matere svoee vlêsti i roditi se? — M Vat4 185d
(... numquid potest in ventre matris sue iterato introire et renasci? — J 3, 4)
- (19) (a) I reče petru raba vratarica: Eda i ti ot' uč(e)n(i)kov' esi č(lovê)ka sego? — C Par 261v
(Numquid et tu ex discipulis es hominis istius? — J 18, 16-17)
- (b) Ego že vidêvь dekii c(êsa)rь posmiê se i r(e)če emu: Eda i ti vl'havь stvorenь esi iže t(ê)lo b(la)ž(e)n(a)go lovrêncâ d'êkona vzeln esi? — Br N2 466d
(Numquid et tu magus effectus es: qui corpus Laurentii abstulisse diceris?)
- (c) Eda i mene ubiti hoćeši êkože ubiê .ž. (=7) muži? — Br VO 383cd
(Numquid et occidere me vis, sicut iam occidisti septem viros? — Tob 3, 10-11)

¹⁵ Usporedi primjer (29).

Kao zanimljivost ističem dva primjera iz Drugoga novljanskoga brevijara u kojima se uz česticu *eda* priljepio dativni oblik povratne zamjenice *si* (etički dativ) pa je tako postala složena upitna čestica *eda si* koja ima isto osnovno značenje kao i samo *eda*.

- (20) Eda si bo vsi m(u)č(eni)ci iže naslêdov'se g(ospod)a raspeti sutb sb g(o-spod)o)mь? Eda si vse d(ê)vi êk(o)že vь apok(a)l(i)psii naslêduiitb ag'naca b(o)žiê propete sutb da naslêduiitb? — Br N2 464b
(Numquid enim omnes martyres qui secuti sunt dominum cruciti sunt cum domino?)

Nisam u korpusu našao više takvih primjera.

3.1. Pitanja s »eda li«

Više je primjera u kojima se čestica *eda* povezala s česticom *li* pa je tako nastala složena čestica *eda li*.

- (21) (a) Počto me ubo progoniši savle i počto prospêšaeši progone? Eda li protivu c(êsa)rstvuüćumu n(a) n(e)b(e)s(e)hь?... Eda li imêti nêčto mnê nauditi možeši? — Br Vat6 135b
(b) Eda li togo radi êk v(ê)rnimь moimь c(êsa)rstvo n(e)b(e)skoe obe-čahь? — Br Vat6 135b
(c) Eda li iüdeom' edinom' tьčii est' b(og)ь a ne i êzikom' ei i êzikom'? — Br VO 84bc
(An Judaeorum Deus tantum, nonne et gentium? — R 3, 28-29)
(d) Eda li nêkadê slišaste kadê liibo da hv(a)litb b(og)a lakomost'? — Br N2 331a
(Numquid aliquando ibi audisti quia laudat Deum avaritia?)

Čini se da je u takvim slučajevima nositelj upitnosti čestica *eda*, a da *li* povezuje pitanje s kontekstom, vrlo često s drugim pitanjem. Drugim riječima, čestica *li* ima tu adjunktivno značenje slično kao u primjerima (13-15). Stoga je razumljivo da se ta sveza najčešće pojavljuje kada se neposredno jedno za drugim niže više pitanja. Za nju vrijedi sve što je rečeno o čestici *eda*.

4. PITANJA UVEDENA VEZNICIMA »AŠĆE« I »AKO«

U ulozu upitne čestice mogu se pojaviti i pogodbeni veznici *ašće* i *ako*.¹⁶ Takva pitanja u pravilu odgovaraju grčkim pitanjima sa *eđ* ili latinskim pitanjima sa *si*. Te dvije čestice najčešće uvode zavisna (indirektna) pitanja.

16 Više o tim veznicima u hrvatskoglagoljskim tekstovima vidi u M. Mihaljević 1990.

- (22) (a) Potomъ nikoliko vrativ' se glasom' trepetet'nim' načehъ uprašati aće sinovac' moi biše. — C Ivan 166v
(Postremo aliquantum in me rediens, si meus erat nepos voce coepi perquirere tremebunda)
- (b) Poslav' dva ot uč(e)n(i)kъ svoih' aće sam' priti hotêl bi uprašaeť i. — Br VO 21ab
(Mittens discipulos requirit: Tu es qui venturus es?)
- (c) Vprašaeše že aće vistinu siê bila bi. — Br VO 425b
(Interrogabant autem, si vere haec ita essent. — 2Mach 3, 9)
- (d) Pilat že slišav' galilêü vprosi aće č(lovê)kъ galilêênin' est'. — M Vat4 85b
(Interrogavit si homo galileus esset. — L 23, 6-7)¹⁷
- (e) Nъ aće kto ot vasъ vprošen' bil bi aće lûbit' b(og)a,... — Br VO 304d
(Si unusquisque vestrum requiratur, an diligat Deum)
- (f) I vprosi e aće zdravъ bil' bi valam' uicъ ego. — Br VO 167c
(Cf. Gn 29, 5-6)
- (g) V'prosi samъ sebe každo aće g(lago)li b(o)žie va uši srъca svoego priemletъ i razumêetъ ot kudu bil bi, ot b(og)a li ili ni. — Br VO 211a
(Interroget se unusquisque, si verba Dei in aure cordis percipit, et intelliget unde sit.)
- (h) O vi vsi iže prehodite po puti smotrête i viite aće estъ bolêzan' podobna bolêzni moei. — Br VO 231b
(O vos omnes, qui transitis per viam, attendite, et videte si est dolor sicut dolor meus. — Lam Jr 1, 2)
- (i) Otvečavъ že petrъ reče ei: Rъci mi aće na tolicê selo otdasta? — Fg Grš 1r
(ἀπεκρίθη δὴ πρὸς αὐτὴν Πέτρος εἰπόμενος, εἴ ποτε τοῦ χωρίου ἀπέδοσθε. — A 5, 8)
(Dixit autem ei Petrus: Dic mihi mulier, si tanti agrum vendidistis?)
- (j) G(ospod)ъ s n(e)b(e)se priniče na s(i)ni č(lovêč)skie vidêti aće estъ razumevae ili vziskae b(og)a. — Ps Lob 6v
(Dominus de caelo prospexit super filios hominum, ut videat, si est intelligens, aut requirens Deum. — Ps 13, 2-3)¹⁸
- (k) I vii aće putъ bezakoniê va mnê estъ. — Ps Lob 87v
(Et vide, si via iniquitatis in me est. — Ps 138, 24)¹⁹
- (l) I rêše kako uvêdê b(og)ъ aće estъ razumъ va višnêmъ. — Ps Lob 47v

17 Usporedi (23a).

18 Usporedi (23c).

19 Usporedi (23d).

(Et dixerunt: quomoda scit Deus, et si est scientia in excelso? — Ps 72, 10–12)²⁰

- (23) (a) I pilatъ slišavъ galilëu uprosi ako č(lovê)kъ galilëi bil bi.²¹ — C Par 258r
 (b) I vъprosite ü ako e slobodna. — C Par 268r
 (Et interrogate illam si est libera.)
 (c) G(ospod)ъ s' n(e)b(e)se prizrê na s(i)n(o)ve č(lovêč)skie da viditъ ako e(stъ) razumêvae ili v'ziskae b(og)a. — C Par 16 r — (Ps 13, 2–3)²²
 (d) I vij' ako putъ nepr(a)vdi vъ mni e(stъ). — C Par 119rv — (Ps 138, 24)²³
 (e) I rêše kako uvêdê b(og)ъ i ako e(stъ) razum' v' viš'nemъ. — C Par 63r (Ps 72, 10–12)²⁴
 (f) Poz'nai že i ti oče ako e(stъ) riza osipova sina tvoego. — C Oxf 18c (Agnosce igitur et ipse, num filii hac tui sit.)
 (g) P(o)ръ pita ako su rodъ meü sobu i ako ki ima druga po zak(o)nu crkv(e)nomъ. — M Roč 224b
 (h) O duše k(a)ko vred' gredeš' na n(e)b(e)sa, počekai da vidimo ako e ča našega z'лаго dela v tebi. — C Oxf 2b

Našao sam samo nekoliko primjera u kojima veznici *ašće* i *ako* uvode izravna pitanja:

- (24) (a) Reče že ar(ъ)hierêi: Ače si tako sutъ? — Fg Grš 2 v
 (Εἶπε δὲ ὁ ἀρχιερεὺς εἰταῖτα ὁπῶς ἴκει? — A 7, 1)
 (Dixit autem principes sacerdotum: Si haec ita se habet?)
 (b) Vidêvše že iže bêhu o nem' bivaemoe rêše emu: G(ospod)i ače udarim' nožem'? — M Vat4 84d
 (Videntes autem hi qui circa ipsum erant, quod futurum erat, dixerunt ei: Domine, si percutimus in gladio? — L 22, 49)²⁵
 (c) Vidivše že si ki bihu š' nimъ bivaemoe riše emu: G(ospod)i ako udrimъ noži? — M NY 94d — (L 22, 49)

20 Usporedi (23e).

21 Vidi (22d).

22 Usporedi (22j).

23 Usporedi (22k).

24 Usporedi (22l).

25 P. Restan 1972: 610 osim ovoga mjesta navodi za kanonski staroslavenski još i Mt 20, 15 i L 13, 23. Hrvatskologoljski misali međutim u Mt 20, 15 imaju redovito *eda* umjesto *ašće*, a nijedan misal nema stih L 13, 23.

5. PITANJA UVEDENA VEZNICIMA »ILI« I »ALI«

Na početku pitanja mogu se kao upitne čestice pojaviti i rastavni veznici *ili* i *ali*:

- (25) (a) Āli mnit' ti se êko ne mogu umoliti o(tь)ca moego da pristavit' mnê nine veće neže .b.ī (=12) lejiona anj'(e)lь? — M Vat4 74d
(An putas, quia non possum rogare patrem meum, et exhibebit mihi modo plusquam duodecim legiones angelorum? — Mt 26, 53)
- (b) Ili ne vêste êko têlesa vaša hrami sut' d(u)hu s(ve)tu egože ot b(og)a priêste? — M Vat4 258b
(An nescitis quoniam membra vestra, templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est, quem habetis a Deo...? — IC 6, 19)
- (c) Ili dobro t(e)bi vidit' se aće osuêeši me i pog'netaeši me? — Rit Klim 98v
(Numquid bonum tibi videtur, si calumnieris me? — Job 10, 3)
- (d) Ili ne veste da t(e)lesa v(a)ša udi h(rьsto)vi sut'? — Rit Ac 8v
(Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi? — 1C 6, 15)
- (e) Otvêca: ili ne vidite s(veta)go o(tь)ca v(a)š(e)go franciska êže gredetъ n(a) n(e)bo? — Br Vat6 192b
(Nonne videtis patrem nostrum franciscum, qui vadit ad caelum?)
- (f) Ili nêsm' volьn' stvoriti vь svoih' eže hoću? — Br VO 133a
(Non licet mihi quod volo facere? — Mt 20, 15)
- (g) Ili padet' ptica na z(e)mli bez imel'nika? Ili bl'čit se pruglo na z(e)mli razvê aće ne imutъ ničesože? — Br VO 448b
(Numquid cadet avis in laqueum terrae absque aucupe? Numquid auferetur laqueus de terra antequam quid ceperit? — Am 3, 5)
- (26) (a) Ali ne slišiši êko vladaet' adoniê s(i)нь ajitin' i g(ospod)ь n(a)šь sie znaet'? — Br VO 321 a
(Num audisti, quod regnaverit Adonias filius Haggith? — 3Rg 1, 11)
- (b) Ali mniši da ne mogu umoliti oca moego? — C Par 241r
(An putas quia non possum rogare patrem meum? — Mt 26, 53)²⁶
- (c) Ali pьсьê glava az' esm'? — Br VO 320a
(Numquid caput canis ego sum? — 2Rg 3, 8)
- (d) Ali ti nisi slišal' pisaniê ko govori b(la)ž(e)ni krot'ci ti bo nasledet' z(e)mlü? — C Oxf 4a
- (e) Ali mislite ubêžati ot ruki moee? — C Par 293v
- (f) Ali mislite bêžati mêsta ne imate kamo bi predъ mnon ubêžali. — C Par 293r

²⁶ Usporedi (25a).

Te dvije čestice imaju onu ulogu koju u suvremenom hrvatskom jeziku ima upitna čestica *zar*. To znači da njima uvedena pitanja izražavaju neočekivanost, iznenađenost ili čuđenje. Kao zanimljivost navodim da sam našao i jedan primjer pojave veznika *ali* u pronominalnim pitanjima.

(27) Bratiê že reše emu: Ali kamo se hoć deti ot nas? — C Tk 85r

Tu je nositelj upitnosti prilog *kamo*, a adverbzativni veznik *ali* samo izražava iznenađenost pitatelja.

6. PITANJA UVEDENA ČESTICOM »DA«

U hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku pitanja mogu biti uvedena i česticom *da*. Na primjer:

(28) I reče Avram: Da ti esi smrt? Moreš li ti vse duše o teles razlučiti? — C Tk 53r

U primjeru (28), kao i u drugim sličnim primjerima, čestica *da* emotivni je pojačnik, a ne nositelj upitnosti. Rečenica je više (emotivno obojena) konstatacija nego pitanje. Abraham već zna odgovor, jer mu se smrt neposredno prije toga predstavila. Značenje *da* u tom primjeru usporedivo je sa značenjem veznika *a* ili *pa* u suvremenom hrvatskom jeziku.²⁷ Istu ulogu ima *da* i u primjeru:

(29) Da ali az straž' esm' br(a)tu moemu? — Br VO 131d
(Num custos fratris mei sum ego? — Gn 4, 9)²⁸

gdje je nositelj upitnosti veznik *ali* koji po značenju odgovara čestici *zar* u suvremenom hrvatskom jeziku, a *da* ima isto značenje kakvo u suvremenom hrvatskom ima veznik *pa*.

Još je više emotivnopojačna uloga *da* vidljiva u posebnim pitanjima gdje se *da* pojavljuje ispred upitne zamjenice:

- (30) (a) Rêše že emu: Da kto ubo esi ti da otvêt' dam' poslavšem ni? — M Vat4 3a
(Dixerunt ergo ei: Quis es, ut responsum demus his qui miserunt nos? — J 1, 22)
- (b) I rêh' k' anĵ(e)lu: G(ospod)i da kulika e utroba zmiê sego? — C Pet 230v
- (c) I r(e)če avram': Da č'ê e(st) lipota ova? — C Oxf 15d

²⁷ Vidi također ovdje dio o pitanjima sa *a*.

²⁸ Vidi primjer (17j).

- (d) Da č' učinü kralii üdêiskomu? — C Par 251v
(*Quid ergo vultis faciam regi Iudeorum?* — Mc 15, 12-14)
- (e) Da zač b(ož)e otrinul' si nas' do konca? — C Par 64r
(*Ut quid Deus repulisti in finem?* — Ps 73, 1-2)
- (f) Da zač pogibêl' siê pomasti stvorena bê? — C Par 247r
(*Ut quid perditio ista unguenti facta est?* — Mc 14, 4-5)
- (g) Da ki veći estb iže v'zležitb ili iže služitb? — M Nov 84d
(*Nam quis maior est, qui recumbit, an qui ministrat?* — L 22, 27)
- (h) Mnoga dobra dêla êvih' vam' ot o(tb)ca moego da za koe ihb dêlo kamenie mečete na me? — M Vat4 65d
(*Multa bona opera ostendi vobis ex patre meo propter quod eorum opus me lapidatis?* — J 10, 32)
- (i) Mnoga dobra dêla êvihb vamb ot o(tb)ca moego da za koe ihb hočete me ubiti? — Br VO 216d
- (j) Gora vsirena, gora tučna: da zač' pogr'jüete gori vsirenje? — C Par 57v
(*Mons coagulatus, mons pinguis: ut quid suspicamini montes coagulatos?* — Ps 67, 16-18)
- (k) A ê rih' ocu moemu da zač' vi nepod'b'no vzložiste ruke svoje na n'? — C Oxf 23a
- (l) I k(a)ko ti rekal' si eli eli lama sabatani ča skazuetb: B(ož)e moi! B(ož)e moi! Da zač' ostavil' si me? — C Par 204r

Navedeni primjeri otvaraju pitanje sintaktičkoga položaja i kategorijalne pripadnosti čestice *da*. Je li ona u njima dopunjač ili nešto drugo? Ako pretpostavimo da su upitne skupine na položaju SpecCP, onda *da* ne može biti dopunjač, već pripada nekoj drugoj sintaktičkoj kategoriji, što potvrđuje i činjenica da ne određuje domenu za pomicanje enklitika, tj. enklitike se ne nadovezuju neposredno na njega.²⁹ *Da* je vjerojatno dopunjač u upitnoj apodozi pogodbe:

- (31) Ako li nečeš', da šad'se naidem' d'rugu plav'? — C Bč 35v

gdje je ono i nositelj upitnosti.

6.1. Pitanja uvedena s »*da li*«

Da se može povezati s česticom *li* i tako postaje složena upitna čestica *da li*.

- (32) (a) Čto ubo? Da li sьgrêšimь imže nêsm' pod zakonom' nь pod' bl(a)godêtiü? — Br VO 86bc
(*Quid ergo? Peccabimus quoniam non sumus sub lege sed sub gratia?* — R 6, 15-16)

²⁹ *Da* u tim primjerima odgovara latinskomu *ut, ergo* i *nam* i grčkomu ὅτι ἢ γάρ.

- (b) Da li o b(o)gatstvê bl(a)gosti ego i udr'žani i tr'pêni nerodiši? — Br VO 82c
(An divitias bonitatis ejus, et patientiae, et longanimitatis contemnis? — R 2, 3–4)
- (c) G(lago)let' bo: Da li ne knezi moi vkup' c(êsa)ri sutb? — Br VO 24d
(Dicet enim: Numquid non principes mei simul reges sunt? — Is 10, 8)
- (d) Da li da priložil' bi prava aêe ne êko k tomu tr'psu [i]spravi otu-
dêže siê pritêa prinesena estb? — Fg Br 1a
(Numquid ut adderet vera, hoc ad eam vitem retulit, unde ista similitudo translata est?)

Nositelj upitnosti tu je vjerojatno *li*, pa se i ovdje, više nego u prošlom odjeljku, postavlja pitanje uloge i sintaktičkoga položaja čestice *da*, a time posredno i čestice *li*. Zanimljivo je da se u svim primjerima pitanja s *da li* ne radi zapravo u prvom redu o traženju obavijesti, već se uvijek izriče i određena neočekivanost ili iznenađenost, tj. isto ono što se može izreći i dodavanjem adverzativno–adjunktivne čestice *a* ili s pomoću *ili*. Najčešće su to pitanja »in narratione«, dakle u pripovijedanju ili poučavanju kad se nekomu daje lekcija. Stoga zapravo i nisu pravi upiti već retorička pitanja, tako da možda *da* i tu ima (adjunktivno) značenje koje i u hrvatskom crkvenoslavenskom i u suvremenom hrvatskom može imati veznik *a*.

Da i *li* ne moraju uvijek biti susjedni, već između njih može doći i koja druga riječ.³⁰

- (33) (a) I r(e)êe Avram': Da ti li esi s(e)mrt'? Moreš' li ti d(u)šu ot tela razlučiti? — C Oxf 15d
(b) Da to li bi sl(a)va tvoê? — C Oxf 8a

7. PITANJA UVEDENA VEZNIKOM »A«

Na početku upitne rečenice može biti i adverzativno–adjunktivni veznik *a*. On se uvijek pojavljuje uz drugu riječ (česticu ili upitnu zamjenicu) koja je nositelj upitnosti i odgovara obično grčkome δέ, καί i latinskomu *autem* i *et*. Od zabilježenih primjera samo su dva jestno–niječna pitanja.

- (34) (a) Mali že detič reêe: A ti li ne znaeši mene? — C Tk 85v
(σὺ δέ οὐ κῆρυγώσκεας με)
- (b) A vidite li kol' stra[šn'ly] estb p'k'ly idêže m(u)čiti [se e]s'tb vsêmb lyživim' [i] d'êvlom' v' vêki? — Fg Vind 2a
(Nonne autem videtis, quam horribilis sit infernus ubi tumultandum est omnibus mendacibus (et) diabolis in saeculo?)

30 Primjer (33a) na istom je mjestu u istom tekstu kao i primjer (28), samo iz drugoga kodeksa.

Ostalo su posebna pitanja:

- (35) (a) A kamo hoćeš iti ot nas'? — C Lab 17c³¹
 (σὺ δὴ ποῦ βούλεσαι?)
 (b) A kto ot materê rodi se a paki v mater' vnidê? — C Pet 26r
 (c) A kto neroen' ot č(lovê)ka i umrê? — C Pet 26r
 (d) A koliko crêkav' posvêti s(ve)ti petr? — C Pet 25 v
 (e) A kto adamu ime narêče?... A kto es(tb) obladana ovca?... A kto b(og)a nar(e)če prêd' nim'? — C Pet 26r
 (f) A gdo su ti ki su pogruženi do ust' va ogan'? — C Oxf 5a
 (g) Razumêi êko mrtvъ estъ c(êsa)ръ i s mr'tv'ci povrženъ a kako možet' polzu tebê stvoriti? — Fg Jac (Pis j) 1a

Samo je jedan primjer u kojemu se iza *a* ne pojavljuje upitna riječ:

- (36) A ovi ki su do vrha pogruženi va ogni? — C Oxf 5a

To je međutim elipsa, tj. slučaj gdje se u nizu pitanja izostavlja poznati dio i navodi samo (složena) imenska skupina.

Iz navedenih je primjera vidljivo da je mnogo primjera iz lucidara, iz pitanja i odgovora gdje se pitanja nižu jedno za drugim, što jasno upućuje na vezničku funkciju riječi *a* (u diskursu). Posebno sam izdvojio primjere u kojima se između *a* i upitne zamjenice pojavljuje tematizirana imenska skupina (topic) jer oni još jasnije podcrtavaju veznički karakter riječi *a*.

- (37) (a) A č'rêvo moe zač' zaklopil' si? — C Par 148r
 (Virum et meum quare tulisti a me?)
 (b) I reče nemu petarъ: a voli č'ê esta? — C Žg 101r
 (Ε τα οἰβόες σοί εἴσιν?)
 (c) I reče pres(ve)taê: a si kto sut' do prsi va ogni? — C Pet 333v
 (Καάτινες εἰσάν οἱ ἰως τοῦ στήθους ἠγκιμενοι εἰς τὸ πᾶρ?)
 (d) A ti pres(ve)taê kako uprašaeši nas'? — C Pet 333r
 (Καάτις... ὅμεις καταρώτησας?)
 (e) I r(e)če varoh' k anj(e)lu: g(ospod)i a si inoobraz'ni č(lovê)ci što sut'? — C Pet 230r

Budući da se u navedenim primjerima *a* uvijek pojavljuje uz neku drugu upitnu riječ i budući da se u istom značenju pojavljuje ne samo u upitnim već i u drugim tipovima rečenica, jasno je da pitanja uvedena veznikom *a* nisu posebna vrsta pitanja kao što su rečenice uvedene riječima *ili* i *ali* iz odjeljka 2.4.

31 C Tk 85r/ 20–21 ima tu »ali«.

Literatura

- Bajramova, M. 1984. Istoričeski promeni sьs starobьlgarskite vьprositelni izrečeniya. *Godišnik na Sofijskija universitet »Kliment Ohridski«* (za 1980): 31–69.
- Genadijeva–Mutafčieva, Z. 1972. Edin vid vьprositelni izrečeniya v sьvremennija bьlgarski ezik, sьdržašti modalnata častica *da*. *Bьlgarski ezik* 22: 415–422.
- Izvorski, R. & T. H. King & C. Rudin 1997. Against *Li* Lowering in Bulgarian. *Lingua* 102/2–3: 187–194.
- King, T. H. 1994. Focus in Russian Yes–No Questions. *Journal of Slavic Linguistic* 2(1): 92–120.
- Kunzmann–Müller, B. 1991. Der Satzmodus Interrogativ im Serbokroatischen. Spezielle Probleme von Entscheidungsfragen. *Su vremena lingvistika* 31–32: 13–35.
- Mihaljević, M. 1990. Veznici *ašće* i *ako* u hrvatskoglagoljskim tekstovima. *Su vremena lingvistika* 29–30: 99–117.
- Mihaljević, M. 1992. Kako kada biše Adam plod driva jil ne biše bolan ni se staraše: Rečenice uvedene takozvanim upitnim riječima u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. *Su vremena lingvistika* 34: 215–228.
- Mihaljević, M. 1995. Upitne rečenice u hrvatskom jeziku. *Su vremena lingvistika* 39: 17–38.
- Mihaljević, M. 1997. The Interaction of *li* and Negation in Croatian Church Slavonic. U. Jung-hanns & G. Zybatow (eds.) *Formale Slavistik*. Vervuert Verlag. Frankfurt am Main: 87–92.
- Restan, P. 1972. *Sintaksis voprositel'nogo predloženiya (Obščij vopros)*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Rivero, M. L. 1993. Bulgarian and Serbocroatian Yes–No Questions: V–raising to *li* vs. *li*-hopping. *Linguistic Inquiry* 24: 567–575.
- Rudin, C. 1991. Topic and Focus in Bulgarian. *Acta Linguistica Hungarica* 40/3–4: 429–447.
- Rudin, C. 1993. On the Syntax of *Li* Questions in Bulgarian. Referat na godišnjem sastanku AAT-SEEL, Toronto.
- Rudin, C. 1997. Kakvo li e *li*: Interrogation and Focusing in Bulgarian. *Balkanistica* 10: 335–346.
- Rudin, C. & T. H. King & R. Izvorski 1995. Focus in Bulgarian and Russian Yes–No Questions. *University of Massachusetts Occasional Papers in Linguistics* 21. (*Proceedings of the Focus Workshop.*), u tisku.
- Rudin, C. & C. Kramer 1995. *Li* Questions in Macedonian. Referat na godišnjem sastanku AAT-SEEL, Chicago.
- Večerka, R. 1996. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III. Die Satztypen: Der einfache Satz*. Weiher Verlag. Freiburg i. Br.

Yes–No Questions in Croatian Church Slavonic

The author describes the syntax of yes–no questions in Croatian Church Slavonic. In his corpus there are no questions without an interrogative particle. The particle which occurs most frequently is the particle *li* which can introduce all kinds of questions. This means that this particle doesn't determine whether the question is information seeking, rhetorical, dubitative, presumptive, etc. The author assumes that *li* is a clitic interrogative complementizer which assigns a [+F(ocus)] feature to the phrase which occupies the SpecCP position. If this position is empty, than the verb from I moves to the complementizer position to host *li*. The particle *eda* usually introduces rhetorical and dubitative questions and less frequently presumptive and emotively colored questions which express surprise and wonder. Conditional conjunctions *ašće* and *ako*, as well as disjunctive conjunctions *ili* and *ali*, can be interrogative particles. Conditional conjunctions usually introduce indirect questions, while disjunctive conjunctions introduce questions which express unexpectedness, surprise or wonder. In Croatian Church Slavonic questions may also be introduced by the particle *da*. This particle is usually not an interrogative complementizer, but it has the function of intensification. The questions beginning with the adversative conjunction *a* do not form a separate category of questions, because *a* has the usual function of conjunction, the same as in other sentence types.